

СТОРІНКА ВЧЕНОГО

О. М. Ситнік

*суддя Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ*

А. В. Нижній

*кандидат юридичних наук, суддя
Ленінського районного суду
міста Дніпропетровська*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ ПРО СТРОКИ АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Відповідно до п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом, є однією з основних засад судочинства. Разом із тим питання про порядок апеляційного оскарження судового рішення є досить складним і неоднозначним, оскільки саме оптимальні правила у цій сфері мають забезпечити баланс між правом позивача на належний судовий захист порушених прав та правом відповідача на оскарження судового рішення.

Останнім часом апеляційному провадженню, а відповідно і строкам апеляційного оскарження, було присвячено наукові дослідження О. О. Борисової, О. В. Караваєвої, О. М. Трач, Є. А. Чернушенко та ін.

Водночас у працях зазначених науковців увага приділяється переважно природі строку апеляційного оскарження [1, с. 16; 2, с. 13] та визначенню його оптимальної тривалості [3, с. 10], проте саме правила обчислення тако-

го строку часто стають предметом зловживань зі сторони недобросовісних учасників процесу з метою як перешкоджання оскарженню судового рішення, так і ухилення від його виконання. Така ситуація зумовлена тим, що ч. 1 ст. 223 ЦПК із закінченням строку апеляційного оскарження пов'язує факт набрання рішенням суду законної сили, тоді як у багатьох випадках проблемним є встановлення навіть моменту, з якого починається перебіг такого строку.

Метою цього дослідження є виявлення прогалин процесуального закону щодо визначення строків апеляційного оскарження та формування на цій основі власних пропозицій для вдосконалення відповідної законодавчої бази.

Відповідно до ч. 1 ст. 294 ЦПК апеляційна скарга на рішення суду подається протягом десяти днів з дня його проголошення. Особи, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні під час проголошення судового рішення, можуть подати апеляційну скаргу протягом десяти днів з дня отримання копії цього рішення.

Здебільшого у судовому засіданні на підставі ч. 3 ст. 209 та ч. 1 ст. 218 ЦПК проголошуються тільки вступна та резолютивна частини судового рішення з відкладенням складання повного рішення на п'ять днів. При цьому ст. 222 ЦПК не передбачає обов'язкового направлення поштою повного судового рішення особам, які брали участь у судовому засіданні.

Оскільки вступна та резолютивна частини рішення суду не містять мотивів прийнятого рішення, передбачений ч. 1 ст. 294 ЦПК строк фактично скорочується з 10 до 5 днів, а враховуючи, що досить часто судами не дотримується п'ятиденний строк виготовлення повного судового рішення, сторони за таких обставин взагалі позбавлені можливості вчасно подати апеляційну скаргу (особливо в разі проживання в іншому населеному пункті).

Разом із тим уведення правила про перебіг строку апеляційного оскарження виключно з моменту отримання стороною копії судового рішення, як це пропонує О. М. Трач [4, с. 11], може призвести до необґрунтованого затягування подальшого руху справи, а отже, у судовій практиці розглядатиметься лише несвоєчасне отримання копії судового рішення як поважна причина пропуску відповідного строку, про що йтиметься далі.

Не менше запитань виникає і у зв'язку із застосуванням положень ч. 1 ст. 294 ЦПК у частині встановлення початку перебігу строку апеляційного оскарження з дня отримання копії судового рішення особою, яка брала участь у справі, але не була присутня у судовому засіданні під час проголошення судового рішення.

Відповідно до ч. 3 ст. 222 ЦПК особам, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні, копії повного судового рішення надсилаються рекомендованим листом з повідомленням про вручення протягом двох днів із дня його складання або за їх зверненням вручаються під розписку безпосередньо в суді.

Водночас, якщо адреса позивача є відомою чи може бути встановлена з відомостей, що містяться у заявленому ним позові, то інформація про фактичне місцезнаходження відповідача чи третьої особи далеко не завжди є достовірною.

Зі змісту положень ч. 3 ст. 222 ЦПК вбачається, що дата отримання повного судового рішення визначатиметься датою вручення, зазначеною на повідомленні про вручення, проте не поодинокими є випадки, коли такі листи повертаються з відмітками про невручення адресату з тих чи інших причин.

Більше того, згідно з ч. 9 ст. 74, ч. 3 ст. 122 ЦПК можливим є розгляд справи за участю відповідача — фізичної особи, щодо якої немає можливості встановити зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування). Виклик такої особи як відповідача у справі здійснюється через оголошення у пресі, а тому без відповіді залишається питання про спосіб вручення такій особі копії судового рішення.

Що в таких випадках слід розцінювати як отримання особою копії судового рішення?

Зауважимо, що подібні питання виникають і в разі необхідності повідомлення учасників процесу про місце та дату судового засідання у випадках, коли не відоме достовірне місце проживання чи місце перебування фізичної особи або місцезнаходження юридичної особи.

У частині 5 ст. 74 ЦПК шляхи вирішення цієї проблеми визначені таким чином, що в разі ненадання особами, які беруть участь у справі, інформації щодо їх адреси судова повістка надсилається:

юридичним особам та фізичним особам — підприємцям — за адресою місцезнаходження (місця проживання), що зазначена в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців;

фізичним особам, які не мають статусу підприємців, — за адресою їх місця проживання чи місця перебування, зареєстрованою у встановленому законом порядку.

У разі відсутності осіб, які беруть участь у справі, за такою адресою, вважається, що судовий виклик або судове повідомлення вручене їм належним чином.

Подібні положення містяться у правилах вручення судового наказу, викладених у ст. 104 ЦПК, де, крім іншого, чітко визначено момент, що прирівнюється до вручення копії судового рішення. Так, згідно з ч. 4 ст. 104 ЦПК днем отримання боржником копії судового наказу є дата, зазначена у поштово-повідомленні про вручення. У разі якщо боржник відмовляється від отримання копії судового наказу або відсутній за зазначеною адресою, днем отримання боржником копії судового наказу є день проставлення у поштово-повідомленні відмітки про відмову боржника отримати копію судового наказу чи відмітки про відсутність боржника за зазначеною адресою.

Слід зауважити, що за відсутності відповідного нормативного регулювання правила ст. 74 ЦПК щодо порядку надіслання повісток досить часто застосовуються судами при визначенні моменту отримання учасником процесу ухвал про залишення позову (скарги) без руху, при чому як із вказівкою на застосування таких правил за аналогією [5; 6], так і без неї [7; 8].

Фактично положення статей 74 та 104 ЦПК застосовуються судами і в разі визначення передбаченого ч. 1 ст. 294 ЦПК моменту отримання копії рішення суду особою, яка брала участь у справі, але не була присутня у судовому засіданні під час проголошення судового рішення, для встановлення факту набрання рішенням законної сили [9].

Застосування аналогії прямо передбачено ч. 8 ст. 8 ЦПК, згідно з якою, якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого закону — керується загальними засадами законодавства (аналогія права).

Разом із тим у науковій літературі часто зазначається про неоднозначність питання щодо можливості застосування норм процесуального права за аналогією, оскільки суд як державний орган відповідно до ст. 19 Конституції України зобов'язаний діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [10, с. 66–68], а відповідно, застосування аналогії в межах процесуального права призводить до ігнорування принципу законності, порушення жорсткої процесуальної форми [11, с. 37].

Не вдаючись до детального аналізу обґрунтованості процесуальних аналогій, зауважимо, що питання строків апеляційного оскарження, а отже, і моменту набрання судовим рішенням законної сили, досить часто є ключовим як для належного відновлення та захисту порушених прав, так і для вирішення пов'язаних судових спорів. За таких обставин наведені вище ситуації потребують чіткого врегулювання на рівні процесуального закону, оскільки ні аналогія закону, ні аналогія права не можуть забезпечити чіткого та однакового регулювання відповідних суспільних відносин.

Досить вдало питання надіслання копій судових рішень відсутнім за своїми адресами юридичним та фізичним особам вирішене в КАС, згідно з ч. 3 ст. 157 якого судове рішення вважається врученим, у тому числі в разі повернення поштового відправлення, яке не вручено адресату з незалежних від суду причин, та в разі відсутності осіб, які беруть участь у справі, за адресою, повідомленою цими особами суду, або за адресою місцезнаходження (місця проживання), що зазначена в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців, чи для фізичних осіб, які не мають статусу підприємців, — за адресою їх місця проживання чи місця перебування, яка зареєстрована у встановленому законом порядку.

Водночас недоліком подібного формулювання, на нашу думку, слід визнати відсутність чіткого моменту, який прирівнюється процесуальним законом до вручення копії судового рішення. Крім того, не вирішується цим

і питання про вручення копії судового рішення фізичній особі, щодо якої немає інформації ні про фактичне, ні про зареєстроване місце проживання (перебування).

З огляду на викладене вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до ст. 222 ЦПК, доповнивши її такими положеннями:

«3. Особам, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні, копії повного судового рішення надсилаються рекомендованим листом з повідомленням про вручення протягом двох днів з дня його складання або за їх зверненням вручаються їм під розписку безпосередньо в суді.

Судове рішення вважається врученим, у тому числі в разі повернення поштового відправлення, яке не вручене адресату з незалежних від суду причин, та в разі відсутності осіб, які беруть участь у справі, за адресою, повідомленою цими особами суду, або за адресою місцезнаходження (місця проживання), що зазначена в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців, чи для фізичних осіб, які не мають статусу підприємців, — за адресою їх місця проживання чи місця перебування, яка зареєстрована у встановленому законом порядку. У таких випадках днем отримання копії судового рішення є день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про відмову особи, яка брала участь у справі, отримати копію судового рішення чи відмітки про її відсутність за зазначеною адресою.

4. Особа, зареєстроване місце проживання (перебування) чи місцезнаходження якої невідоме, повідомляється про прийняте у справі судове рішення та про можливість отримання копії судового рішення безпосередньо в суді через оголошення у пресі. Судове рішення вважається врученим у разі незвернення такої особи до суду для отримання копії судового рішення протягом десяти днів з моменту опублікування оголошення у пресі».

Наслідки недотримання строків апеляційного оскарження визначені у ч. 3 ст. 297 ЦПК, згідно з абзацами 1, 2 якої апеляційна скарга залишається без руху також у випадку, якщо вона подана після закінчення строків, установлених ст. 294 цього Кодексу, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або якщо підстави, зазначені нею у заяві, визнані неповажними. При цьому протягом 30 днів з моменту отримання ухвали особа має право звернутися до апеляційного суду із заявою про поновлення строків або вказати інші підстави для поновлення строку. Якщо заяву не буде подано особою в зазначений строк або вказані нею підстави для поновлення строку апеляційного оскарження будуть визнані неповажними, суддя-доповідач відмовляє у відкритті апеляційного провадження.

Зауважимо, що відповідно до п. 5 постанови Пленуму ВСУ від 24 жовтня 2008 р. № 12 «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» [12] однією з поважних причин вважається недотримання строків апеляційного оскарження внаслідок дій (бездіяльності) суду першої інстанції, зокрема, якщо особа не була належним чином повідомлена про час

і місце судового засідання або їй не надіслана протягом п'яти днів з дня проголошення рішення його копія, як це вимагається згідно з ч. 3 ст. 222 ЦПК.

Разом із тим практика ВССУ розглядає як поважну причину пропуску строку апеляційного оскарження несвоєчасне отримання повного тексту судового рішення незалежно від виконання судом першої інстанції вимог ст. 222 ЦПК. При цьому зазначається, що сама по собі присутність сторони чи її представника під час проголошення вступної та резолютивної частин рішення не є безумовною підставою для відмови у поновленні строку апеляційного оскарження, оскільки відсутність у сторони повного тексту рішення унеможливорює мотивування апеляційної скарги, що є її обов'язковим елементом відповідно до вимог ст. 295 ЦПК [13; 14].

Таким чином, під час вирішення питання про поважність тієї чи іншої причини пропуску строку апеляційного оскарження слід керуватися тим, чи була у скаржника об'єктивна можливість для подання апеляційної скарги в межах відповідного строку та з дотриманням вимог до апеляційної скарги, визначених ст. 295 ЦПК.

Відповідно до абзацу 3 ч. 3 ст. 297 ЦПК незалежно від поважності причини пропуску строку апеляційного оскарження апеляційний суд відмовляє у відкритті апеляційного провадження в разі, якщо апеляційна скарга прокурора, органу державної влади чи органу місцевого самоврядування подана після спливу одного року з моменту оголошення оскаржуваного судового рішення.

Згідно з абзацом 3 ч. 3 ст. 297 ЦПК обов'язок апеляційного суду відмовити у відкритті апеляційного провадження встановлюється, якщо апеляційна скарга подана після спливу одного року з моменту оголошення оскаржуваного судового рішення незалежно від поважності причини пропуску за умови, що скарга подана: 1) прокурором; 2) органом державної влади; 3) органом місцевого самоврядування.

Слід зазначити, що прокуратура може брати участь у цивільному процесі: 1) з метою представництва інтересів громадянина або держави в суді, тобто за відсутності власного матеріально-правового інтересу (ч. 2 ст. 3, ст. 45 ЦПК), та 2) як сторона у справі, тобто з власним матеріально-правовим інтересом (наприклад, у разі ДТП за участю автомобіля прокуратури — на підставі загальних положень ЦПК).

Разом із тим слід розрізняти поняття «прокурор» та «орган прокуратури».

Зі змісту ст. 56 Закону України «Про прокуратуру» вбачається, що прокурорами є визначені законом посадові особи органів прокуратури, які наділені конкретними повноваженнями з метою реалізації функцій прокуратури (у цьому випадку щодо здійснення представництва інтересів громадянина або держави в суді). При цьому ст. 45 ЦПК, статті 34–36 Закону України «Про прокуратуру» як суб'єкта, який бере участь у цивільному процесі з метою представництва інтересів громадянина або держави в суді, визначають саме прокурора, а не орган прокуратури.

Згідно зі ст. 54 Закону України «Про прокуратуру» органи прокуратури — це органи державної влади, які є юридичними особами і мають свою печатку із зображенням Державного герба України та своїм найменуванням.

Таким чином, у разі здійснення представництва інтересів громадянина або держави в суді на підставі ст. 45 ЦПК участь у цивільному процесі бере прокурор як посадова особа органу прокуратури. Якщо ж прокуратура є стороною у справі, тобто має власний матеріально-правовий інтерес, участь у цивільній справі братиме не прокурор, а відповідний орган прокуратури як орган державної влади.

Враховуючи, що абзац 3 ч. 3 ст. 297 ЦПК встановлює обмеження для поновлення строку апеляційного оскарження для апеляційних скарг, поданих і прокурором, і органами державної влади (до яких належать, зокрема, і органи прокуратури), доходимо висновку, що *зазначене обмеження поширюється на випадки участі прокуратури у цивільному процесі як з метою представництва інтересів громадянина або держави в суді на підставі ст. 45 ЦПК, так і як сторони у справі.*

Аналогічною є ситуація і в разі звернення з апеляційною скаргою з порушенням визначеного абзацом 3 ч. 3 ст. 297 ЦПК річного строку інших органів державної влади або органів місцевого самоврядування, у тому числі з метою захисту прав, свобод та інтересів інших осіб на підставі ст. 45 ЦПК. Як виняток із зазначеного вище можна розглядати лише звернення з апеляційною скаргою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який за змістом ч. 1 ст. 4 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» є посадовою особою, а не органом державної влади.

Зауважимо, що в абзаці 3 ч. 3 ст. 297 ЦПК, як і в аналогічних за змістом положеннях ст. 93 ГПК та ст. 189 КАС, не міститься посилення на те, що відповідне обмеження можливості поновлення строку апеляційного оскарження стосується лише апеляційної скарги прокурора, органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, поданої ними з метою здійснення їх владних повноважень, або залежить від їх процесуального статусу у справі. За таких обставин *достатнім для висновку про наявність підстав для відмови у відкритті апеляційного провадження відповідно до абзацу 3 ч. 3 ст. 297 ЦПК є встановлення апеляційним судом факту подання апеляційної скарги одним із суб'єктів після спливу одного року з моменту оголошення оскаржуваного судового рішення незалежно від того, чи здійснював прокурор, орган державної влади (у тому числі орган прокуратури) або орган місцевого самоврядування владні повноваження у спірних правовідносинах, а також незалежно від процесуального статусу такого суб'єкта у справі.*

Слід погодитись також із твердженням, що вирішення питання про поважність причин пропуску строку апеляційного оскарження на підставі ч. 3 ст. 297 ЦПК становить предмет суддівського розсуду (належить до дискреційних повноважень суду).

Водночас межі суддівського розсуду встановлюються насамперед процесуальним законом, оскільки будь-яке з рішень, прийнятих у межах дискреційних повноважень, не може йому суперечити.

Крім того, можливість встановлення законом обмежень у сфері забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, як раніше зазначалось, передбачено і в п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України.

З огляду на викладене, а також враховуючи імперативний характер положень абзацу 3 ч. 3 ст. 297 ЦПК, поновлення строку апеляційного оскарження за апеляційною скаргою, поданою прокурором, органом державної влади чи органом місцевого самоврядування після спливу одного року з моменту оголошення оскаржуваного судового рішення, слід кваліфікувати як вихід апеляційного суду не тільки за межі суддівського розсуду, а й за межі наданих йому повноважень з перегляду судових рішень суду першої інстанції, оскільки в такому випадку матиме місце апеляційний перегляд судового рішення з порушенням встановленого законом обмеження щодо апеляційного оскарження.

Насамкінець зауважимо, що можливості вдосконалення законодавства про строки апеляційного оскарження (зокрема щодо вручення копій судових рішень особам, місце проживання (перебування) чи місцезнаходження яких невідоме) не вичерпуються зазначеними вище пропозиціями. Із подальшим розвитком інформаційних технологій вбачається за можливе використовувати з цією метою засоби мережі Інтернет подібно до механізмів забезпечення доступу до судових рішень за допомогою Єдиного державного реєстру судових рішень. Разом із тим таке нововведення навряд чи може бути запроваджене лише шляхом унесення змін до відповідних процесуальних норм, а отже, потребує подальшого дослідження науковців та практиків.

Список використаних джерел

1. *Борисова Е. А.* Институт апелляции в гражданском процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Е. Л. Борисова ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. — М., 1994. — 22 с.
2. *Чернушенко Є. А.* Апеляційне оскарження в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Є. А. Чернушенко ; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2004. — 22 с.
3. *Караваева Е. В.* Вопросы апелляционного производства в гражданском процессе : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 / Е. В. Караваева ; Саратов. гос. акад. права. — Саратов, 2005. — 190 с.
4. *Трач О. М.* Порядок розгляду справ судом апеляційної інстанції в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О. М. Трач ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2009. — 22 с.
5. Ухвала Апеляційного суду Волинської області від 07 лютого 2011 р. у справі 22-ц/0390/29/11 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13731505>.

6. Ухвала Ріпкинського районного суду Чернігівської області від 30 липня 2013 р. у справі № 743/1123/13-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32699190>.

7. Ухвала Апеляційного суду Одеської області від 24 грудня 2013 р. у справі № 2/1522/8270/11 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36324511>.

8. Ухвала Апеляційного суду Київської області від 02 квітня 2013 р. у справі № 22-ц/796/1333/2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30599235>.

9. Ухвала Оболонського районного суду міста Києва від 22 квітня 2013 р. у справі № 756/5024/13-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30876643>.

10. *Беляневич В. Е.* Господарський процесуальний кодекс України (із змінами і доповненнями станом на 1 серпня 2007 р.) : наук.-практ. комент. — К. : Юстініан, 2008. — 872 с.

11. *Соколов В. М.* Застосування процесуальної аналогії при здійсненні адміністративного судочинства // Правовий вісник Української академії банківської справи. — 2012. — № 2 (7). — С. 37–41.

12. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 12 // Вісник Верховного Суду України. — 2008. — № 11.

13. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 квітня 2012 р. у справі № 6-45992св11 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/23828805>.

14. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 06 березня 2013 р. у справі № 6-47622св12 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29973664>.

Ситнік О. М., Нижний А. В. Окремі проблеми застосування процесуального закону про строки апеляційного оскарження судових рішень

Анотація. У статті розглядаються проблемні питання застосування положень ЦПК щодо порядку вручення копій судових рішень учасникам цивільного процесу, а також наслідків пропуску строку апеляційного оскарження судових рішень.

Ключові слова: вручення копії судового рішення, строк апеляційного оскарження, наслідки пропуску строку апеляційного оскарження.

Сытник Е. Н., Ныжний А. В. Отдельные проблемы применения процессуального закона о сроках апелляционного обжалования судебных решений

Аннотация. В статье рассматриваются проблемные вопросы применения положений ГПК о порядке вручения копий судебных решений участникам гражданского процесса, а также последствиях пропуска срока апелляционного обжалования судебных решений.

Ключевые слова: вручение копии судебного решения, срок апелляционного обжалования, последствия пропуска срока апелляционного обжалования.

Sytnik O. M., Nyzhnyi A. V. Separate Issues of Application of Procedural Law on Terms of Court Decisions Appeal

Summary. The article provides consideration of problem issues of application of provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine concerning order of court decisions copies handing to participants of civil process, as well as consequences of non-compliance with term of court decisions appeal.

Key words: court decisions copies handing, term of appeal, consequences of non-compliance with term of appeal.